

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 3

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2021

İrhâsât ve Tebşîrât Rivayetlerindeki Mezhebî Etki: *Bihâru'l-Envâr* Örneği

Sectarian Influence in Narrations of İrhâsât And Tabshira: The Example of Bihâr al-Anwar

Muharrem Samet BİLGİN

Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Res. Assist. PhD, Hitit University, Faculty of Theology, Çorum /TURKEY
msametbilgin@hitit.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5080-8484>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

* Bu makale, 2020 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Tebşîrât ve İrhâsât Rivayetleri Açısından İmâmiyye Şiası'nın Risalet Öncesi Döneme Bakışı (*Bihârü'l-Envâr* Örneği)" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir. (This article is based on PhD thesis titled " *The Perspective of İmâmi Shi'ite in the Pre-Prophecy Period in Terms of Tabshirâ and Irhasât Narrations (Example of Bihâr al-Anwâr)*" which we presented on 2020 at the Ankara University)

Geliş Tarihi / Date Received: 08.12.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.12.2021

Yayın Tarihi /Date Published: 31.12.2021

DOI: <https://doi.org/10.48203/siader.1034195>

Atıf/Citation: Bilgin, Muharrem Samet. "İrhâsât ve Tebşîrât Rivayetlerindeki Mezhebî Etki: *Bihârul-Envâr* Örneği". *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/2 (Aralık 2021): 211-226. doi: 10.48203/siader.1034195

İntihal: Bu makale, *Turnitin* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by *Turnitin*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshiiestudies@gmail.com

Abstract

The human factor has an important place in the formation of sects, which are the interpretation of religion. Likewise, sects have strong and direct effects on people's understanding, interpretation and living of religion. One of the areas where we can clearly see this mutual interaction is the texts belonging to the sects. When these texts, most of which are based on narrative culture, are examined, it is seen that they reflect the mentality of the sects. One of such texts and one of the works that brings together thousands of narrations belonging to the Imamiyya Shia is *Bihâr al-Anwâr*. In this voluminous study, which he compiled with the aim of collecting all the narrations belonging to the sect, Allama Majlisi, one of the important names of the Imâmiyya Shia, touched upon almost every subject of Islamic sciences. Issues related to Prophet Muhammad's life and prophecy are among these. Two of the proofs used to prove the prophethood of Muhammad are irhâsât and tabshira. The narrations of irhâsât correspond to the marvels of the Prophet before he became a prophet, and the narrations of enlightenment correspond to the good news of him. In other words, these narrations describe what happened in the time before the preaching of Islam. Like other sects, Imâmiyya emerged long after the death of Prophet Muhammad. Despite this, there are traces of sect in these narrations. In this article, we will try to examine the sectarian influence in the irhâsât and tabshira narrations in *Bihâr al-Anwâr*. We will try to show this through the characteristics of the sect.

Keywords: History of Islam, Imamiyya Shia, İrhâsât, Tabshira Allâme Meclisî, Bihâr al Anwâr

Öz

Dinin yorum biçimi olan mezheplerin oluşumunda insan faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Aynı şekilde insanların dini anlama, yorumlama ve yaşamalarında mezheplerin güçlü ve doğrudan etkileri vardır. Bu karşılıklı etkileşimi açık bir şekilde görebileceğimiz alanların başında mezheplere ait metinler gelmektedir. Pek çoğu rivayet kültürüne dayanan bu metinler incelendiğinde mezheplerin düşünce yapısını yansıttıkları görülmektedir. Böyle metinlerden biri olan ve İmâmiyye Şiası'na ait binlerce rivayeti bir araya getiren eserlerden biri de *Bihârul'l-Envâr*'dir. İmâmiyye Şiası'nın önemli isimlerinden Allâme Meclisî, mezhebe ait bütün rivayetleri toplama gayesiyle telif ettiği bu hacimli çalışmada İslâmî ilimlere ait hemen hemen her konuya değinmiştir. Hz. Muhammed'in hayatı ve nübüvveti ile ilgili meseleler de bunlar arasındadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat için kullanılan delillerden ikisi de irhâsât ve tebşîrâttır. İrhâsât rivayetleri, Hz. Peygamber'in peygamber olmadan önceki dönemindeki harikuladeliklere, tebşîrât rivayetleri ise onun müjdelenmesine tekabül etmektedir. Yani bu rivayetler, İslam dininin tebliğ edilmesinden önceki zamanda olanları anlatmaktadır. İmâmiyye de diğer mezhepler gibi Hz. Muhammed'in ölümünden çok sonra ortaya çıkmıştır. Buna rağmen bu rivayetlerde mezhebe ait izler bulunmaktadır. Biz bu makalede *Bihârul'l-Envâr*'daki irhâsât ve tebşîrât rivayetlerine yansıyan mezhebî etkiyi incelemeye çalışacağız. Bunu da mezhebin karakteristik özellikleri üzerinden göstermeye gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, İmâmiyye Şiası, İrhâsât, Tebşîrât, Allâme Meclisî, Bihârul'l-Envâr

Giriş

İslam dini içerisinde ortaya çıkmış olan mezheplerin hepsi İslam'ın birer yorumundan ibarettir. Ancak bu yorumların hemen hemen tamamı İslam'ı kendisinin en doğru şekilde anladığını iddia etmektedirler. Meşhur 73 fırka hadisi bu durumu en güzel anlatan dini argümanlardan biridir.¹ Bu iddialı tavır belki mezheplerin varlıklarını sürdürmek ve mensuplarının bağlılığını artırmak için kendi açılarından gerekli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın gereği olarak mezhepler, inanç ve düşünce sistemlerinin doğruluğunu ortaya koyacak ve bunları savunacak dayanaklar aramışlardır. Bunun için mezheplerin ideologları tarafından birtakım aklî ve naklî delillere müracaat edilmiştir. Aklî deliller bu çalışmadan ziyade kelimeler, felsefe gibi disiplinleri ilgilendirmektedir. Naklî deliller ise Kur'an ayetleri ve rivayet olarak aktarılan anlatımlardır. Mezhepler kendilerine meşruiyet kazandırmak ve buna uygun bir geçmiş oluşturabilmek için rivayetleri kullanmışlar, tarihi de kendi istedikleri yönde kurgulamışlardır.²

Tarih, veriler ışığında yazılır. Ama her tarih yazımı bir inşadır, yani kurgudur. Bu kurguya veriler kaynaklık etmesine rağmen kurguyu oluşturanın tercihleri en az veriler kadar önemlidir. Bu tercihlerde kişinin ait olduğu kültürün, yetiştiği ortamın ve coğrafyanın etkisi vardır. Genelde dinî aidiyetin, özde ise mezhebî bağlılığın bu noktadaki etkisi ise çok daha güçlüdür. Bu etkiyle bazen herkes tarafından doğruluğu kabul edilen rivayetler aşırı yorumlarla farklı amaçlara hizmet etmek için kullanılabilir. Bazen de olmayan rivayetler, üretilebilir ya da rivayetlerdeki ibarelerin aralarına eklemeler yapılabilir.³

Mezheplerin az önce ifade ettiğimiz gibi kendilerinin hak yol olduğunu ispat etmek adına başvurdukları yollardan biri de Hz. Muhammed'in hayatına ve yapıp ettiklerine müracaat etmeleridir. Hz. Muhammed, Müslümanların ortak paydası olmasına rağmen mezhepler onun hayatına da kendi pencerelerinden bakarak yaklaşmışlardır.⁴ Bu yaklaşım onunla ilgili en özel konularda bile kendisini göstermiştir. Bu konular arasında tebsîrât ve irhâsât rivayetleri de dikkat çekmektedir.

İrhâs kelimesinin çoğulu olan irhâsât, peygamberlerin peygamberliğine delalet eden ve onların vahiy almadan önceki hayatlarında meydana gelen olağanüstü olayları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.⁵ Müjdelemek manasındaki **bişr** kökünden türetilmiş **tebsîrîn** çoğulu olan tebsîrât ise Hz. Muhammed'in nübüvvetini haber veren

¹ "...Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Biri hariç hepsi cehennemdedir. Onlar kimlerdir Ya Resulullah diye sordular. O da benim ve ashabımın yolunda olanlar şeklinde cevap verdi.", Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Camîu't-Tirmizî*, thk. Yusuf el-Hac Ahmed. (Şam: Mektebetü İbn Hacer, 1423/2004), "İman", 18. Bu hadisin farklı versiyonları ve değerlendirmeleri için bk. Muhammed Emin Eren, *Hadis Tarih ve Yorum 73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: Kuramer, 2018).

² İrfan Aycan - Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 211.

³ Örnek için bkz. Aycan - Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*.

⁴ Sıddık Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 31. Hz. Muhammed'in hayatına farklı yaklaşımlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tarif Khalidi, *Images of The Prophet Muhammad* (New York: Doubleday, 2009).

⁵ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1428/2007), 74.

gerek önceki dinlere ait kutsal metinlerdeki bilgileri, gerekse diğer bu türden rivayetlerin tümünü ifade eden bir ıstılahtır.⁶ İrhâsât ve tebşîrât, Hz. Peygamber'in hasâis, fezâil ve delâilinden sayılan özel durumlardır. Yani ona özgü, onun üstünlüğünü ispat eden ve onun peygamberliğine işaret eden haberlerdir. Kaynaklarda Hz. Muhammed'le ilgili olarak bu türden pek çok rivayet bulunmaktadır.⁷ Hz. Peygamber'e ait olan bu özel alanda bile mezhebî etkinin hangi boyutta olduğunu görmek, tarih yazıcılığı açısından dikkate değer bir husustur. Malum olduğu üzere irhâsât ve tebşîrât türü haberler bir yönüyle dinî alanın (inanç/dinî düşünce) diğer yönüyle de tarihin konusudur.

Bu çalışmada biz, İmâmiyye Şiası'nın hafızası mesabesinde olan ve mezhebe ait bütün rivayetleri bir araya getirmeyi amaçlayan Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali el-Meclisî'nin (Allâme Meclisî) (ö. 1110/1699) *Bihâru'l-Envâr* adlı eserindeki irhâsât ve tebşîrât rivayetlerini inceledik. Bu rivayetlerdeki mezhebî etkinin boyutlarını gözler önüne sermeye çalıştık. *Bihâru'l-Envâr*, İmâmiyye'nin Ahbârî⁸ kolunun önemli temsilcisi ve Safevî devletinin mollabaşı (şeyhülislâm) olan Allâme Meclisî'nin en meşhur eseridir. Meclisî, yaşadığı döneme kadar mezhep uleması tarafından yazılmış eserlerdeki masum imamlara ait bütün rivayetleri bir araya getirip konularına göre tasnif ederek 25 ciltlik bir külliyyât oluşturmuştur. Ciltler çok hacimli olduğu için eser daha sonra 110 cilt olarak neşredilmiştir.⁹ Meclisî'ye göre ilim, Allah'ın kitabı ve masum imamların onun açıklaması mahiyetindeki hikmet dolu sözlerinden ibarettir. Bu sebeple o, ömrünü bu rivayetleri toplayıp bir araya getirmeye vakfetmiş ve sonunda böyle bir eseri meydana getirmeye muvaffak olmuştur. Onun bu çabası sayesinde mezhebe ait pek çok eser ve rivayet günümüze kadar ulaşmıştır. Arapça olarak kaleme alınan eserin bazı ciltleri müstakil olarak basılmış ve Farsçaya da çevrilmiştir.¹⁰

1. Mezhebî Doktrin, Kabul ve Kavramların Kullanımı

İmâmiyye Şiası'nın doktrini büyük ölçüde imamet nazariyesi etrafında şekillenmiştir. Bu nazariye adeta mezhebin alâmet-i farîkası olmuştur.¹¹ Hz.

⁶ Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Mesâdir, 1300), 4/62; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1422/2001), 58, 59.

⁷ İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-tabakâti'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001), 1/309-436; Abdurrahman b. Ebi Bekr Celaleddin es-Süyûtî, *el-Hasâisu'l-Kubra*, Salih Yusuf Mutevik (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412).

⁸ Ahbârîlik, İmâmiyye Şiası içinde ortaya çıkmış ve dini hükümlerin tek kaynağının imamların rivayetleri olduğunu ileri süren ekoldür. Metin Yurdagür, "Ahbârîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/490.

⁹ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*. 110 Cilt (Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1403/1983).

¹⁰ Mustafa Öz, "Bihâru'l-Envâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/139-141.

¹¹ İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Kummî, *el-İ'tikâdât*, Kum, 1413, s. 93; Abdülaziz Sachedina, "Allah'ın Velisi ve Peygamberin Vasisi On İki İmamcı Şii İnançında Ali Bin Ebî Tâlib", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 4.

Muhammed'den sonra imamet in Hz. Ali'nin hakkı olduğunu, bunun nas ile tayin edildiğini ve imamların on ikiden ibaret olduğunu Şîa'nın bu kolu iman esası olarak kabul etmiştir. İmâmiyye, İslam akidesinin temelinde yer alan tevhid, nübüvvet ve ahiret ile ilgili mevzulara, sahip olduğu imamet düşüncesinden hareketle yaklaşmıştır. Mesela, *Bihâru'l-Envâr*'daki bazı rivayetlerde elest bezminde ruhların inanmayı kabul ettiği hususlardan biri de Hz. Ali ve ardınca gelen imamların imametidir. Bahsedeceğimiz bu rivayetlerin Nûr-ı Muhammedî ile ilgili bir yönü de bulunmaktadır. Zira ilk yaratılanların Hz. Peygamber ve imamların ruhu olduğu ifade edilmiştir. Ancak burada asıl odaklanması gereken kısım imamet in başlangıcının yaratılışla irtibatlandırılmasının yanı sıra tevhid ve nübüvvet gibi dinin asıllarıyla bir tutulmasıdır. Buna göre misakta Hz. Peygamber, Hz. Ali ve imamlar Allah'ı rab olarak ilk tanıyanlar oldukları için din ve ilmi yüklenmişlerdir. Sonrasında ise Allah insanlardan kendi rabliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine, Hz. Ali'nin imam ve emîrül-müminin olduğuna, ondan sonra gelen on bir imamın da imametine dair söz almıştır.¹² Hatta Hz. Peygamber'in kendilerinin ve şialarının cennette çok güzel bir karışıma sahip çamurdan yaratıldıkları, Hz. Hasan'ın da kıyamette ayrılmayacakları şialarıyla aynı özden olduklarına dair ifadeler konunun ele alındığı başka rivayetlerde geçmektedir.¹³ Bunlara benzer bir rivayette Hz. Peygamber, kendisinin Allah'ın nurundan yaratıldığını, Ehl-i beytinin de kendi nurundan yaratıldığını, Ehl-i beyti sevenlerin ise onların (Ehl-i beyt) nurundan yaratıldıklarını, geri kalanların ise ateşten yaratıldıklarını açıklamıştır.¹⁴ Zikrettiğimiz son rivayetlerde mezhebin müntesiplerini de bu özel alana dâhil ettiğini ve diğer insanlardan ayırt ettiğini görmekteyiz. Şüphesiz bu tavır hem mezhep söylemini güçlendirmekte hem de mensupların bağlılığını artırmaktadır. Verdiğimiz bu örnekler daha çok imamet in inanç sahasıyla olan alakasını ortaya koymaktadır.

İmâmiyye Şiası tarih yorumu ve inşasını da imamet teorisine göre geliştirmiş ve mezhebe ait terminolojiyi kullanarak aktarmış veya yorumlamıştır.¹⁵ Hz. Peygamber'in risaletten önceki hayatını anlatan rivayetlerde de bunların izlerini görmek mümkündür. Dahası Hz. Muhammed'in doğumundan önce atalarının başından geçen olayların anlatımında da bunlara dair örnekler bulunmaktadır. Öyle ki mezhep için önemli olan kavramların, ortaya çıkmalarından ve kavramsallaşmalarından çok önce meydana gelmiş bu hadiselerin anlatımında ve tevilinde kullanılması tarih yazıcılığındaki mezhebî etkinin sınırlarını göstermesi açısından çok değerlidir. Öncelikle İmâmiyye Şiası, Hz. Muhammed'in tüm atalarının Müslüman olduklarını savunmaktadır. Bu inancı Muhammed Bâkır Meclisî, mezhebe ait kavramları da kullanarak özlü bir şekilde şöyle ifade etmiştir: "*İmâmiyye-Allah onlardan razı olsun- Hz. Peygamber'in ana-babasının ve Âdem'e kadar bütün atalarının Müslüman olduklarında müttefiktir. Onlar ya siddik, ya gönderilmiş peygamber yahut masum birer vasîdiler. Kimisi de*

¹² Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* (Kum: İhyâu'l-Kutübi'l-İslamiyye, 1430/2008), 6 (1)/11.

¹³ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/12.

¹⁴ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 12.

¹⁵ Şaban Öz, "Siyer Anlatılarında Mezhebî İzdüşüm Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Siyer Araştırmaları Dergisi* /2, (2017), 66.

*İslam dini üzere olduklarını takiyye veya dini maslahat gereği belli etmemiştir.*¹⁶ Hz. Muhammed'in ebeveyninin ve atalarının Müslüman olduklarıyla ilgili diğer mezhep mensuplarınca yazılan eserlerde de çeşitli rivayetlere yer verilmiştir.¹⁷ Ancak Meclisî'nin bu durumu masumiyet, vasîlik, takiyye gibi mezhebe ait kavramlarla açıklaması ilginçtir. Böylece hem konuyla ilgili mezhebin ittifak halindeki görüşünü beyan etmiş hem de mezhebe ait kavramların tarihsel köklerinin derinliğine vurgu yapmıştır. Bu, kavramlara bir karizma kazandırarak İmâmiyye akidesindeki yerlerini sağlamlaştırdığı gibi savunulan görüşün haklı olduğu inancının zihinlere daha etkili bir biçimde yerleşmesini de temin etmektedir. Zira İmâmiyye'nin önde gelen bir diğer âlimi İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk'un (381/991) *el-İ'tikâdât* adlı eserinin kırkıncı bâbı Hz. Peygamber'in atalarının itikatları hakkındadır. Orada da Hz. Âdem'den babası Abdullah b. Abdülmuttalib'e kadar bütün atalarının ve annesinin Müslüman olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca dedesi Abdülmuttalib'in hüccet, amcası ve Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib'in onun vasîsi olduğu da hatırlatılmıştır.¹⁸ Bilindiği üzere İmâmiyye'ye göre Hz. Ali ve ardından gelen imamlar, Hz. Peygamber'in vasîsidirler.¹⁹ Bu rivayette onların atası olan Ebû Tâlib'e bu sıfatın takdir edilmesi de bir başka dikkat çeken husustur.

Rivayette Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib için hüccet kavramının kullanıldığı görülmektedir. Hüccetin İmâmiyye açısından çok önemli bir kavram olduğunu yeri gelmişken ifade etmek gerekir. Hüccet, Hz. Ali ile ardı sıra soyundan gelen imamlar özellikle de son imam Mehdi el-Muntazar veya Şîî olan hadis ravilerini ifade eden bir kavramdır.²⁰ Ayrıca yeryüzünün hiçbir zaman hüccetsiz kalmayacağı, Allah'ın emir ve yasaklarının ancak hüccet sayesinde bilineceğini anlatan çok sayıda rivayet Şîî kaynaklarda bulunmaktadır.²¹ Mezhep açısından bu denli önem atfedilen hüccet sıfatının Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib için kullanılması, onun fetret dönemini yaşayan toplumuna doğru yolu gösteren bir insan olduğunun bir ispatıdır.²²

İmâmiyye'nin tarihi hadiseleri anlatırken veya yorumlarken en çok müracaat ettiği İmâmî prensiplerin başında takiyye gelmektedir. Mezhep mensubu ulema, Hz. Âdem'den itibaren geçmiş peygamberlerin ve kavimlerin yaşadığı birçok olayı takiyye ile izah etmektedir.²³ Yukarıda verdiğimiz rivayetlerde diğer kavramlarla birlikte adı geçen takiyye, birtakım irhâsât ve tebşîrât rivayetlerinde yaşananları izah etmede tercih edilen yegâne kavram olmuştur. Bu rivayetlerin bazısının metninde takiyye kelimesi/kavramı açıkça zikredilmiştir. Bazı rivayetlerde ise takiyye lafzen metinde

¹⁶ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 40.

¹⁷ Mustafa Akçay, *Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dinî Konumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2021), 27-94.

¹⁸ İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, 110.

¹⁹ İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, 93-95.

²⁰ İlyas Üzümlü, "Hüccet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 451-452.

²¹ *Ebu Cafer Muhammed b. Yakup b. İshak Kuleynî, Usul-u Kâfi*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Dâru'l-Hikem Yayınevi, 2007), 1/268, 292-295.

²² İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, 110.

²³ Cemil Hakyemez, *İmâmiyye Şiâsi ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 49, 50

geçmese de kullanılan ifadelerden onun ima edildiği çok rahat bir şekilde anlaşılmaktadır.

Câhiliyye döneminde putlara tapmayan ve Haniflerden olduğu belirtilen Kuss b. Saide'nin,²⁴ takiyye yaptığı ve insanlara da bunu tavsiye ettiği dile getirilmiştir. Meclisî, Kuss ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “O, câhiliyye devrinde bi'sete inanan ve asaya dayanan ilk kişiydi. 600 yıl yaşadı. O, Peygamberi ismiyle ve nesebiyle biliyordu. Onun çıkacağı müjdeliyordu. Takiyyeyi kullanıyordu ve onu çevresindeki insanlara tavsiye ederdi.”²⁵ Kuss ile ilgili yapılan yorumda mezhep etkisi açıkça görülmektedir. Zira başka kaynaklarda da Kuss'un putlara tapmadığı, Hanif olduğu, uzun bir ömür sürdüğü gibi bilgilere yer verilmiştir. Ancak onun takiyye yaptığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Aksine onun müesses düzene karşı durduğu, insanları açıktan uyardığı, toplumdaki bozulma ve yozlaşmayı eleştirdiği kaynaklarda geçmektedir. Son peygamberin kim olduğunu bildiği fakat onu açıklamadığına dair bilgiler ise İmâmiyye kaynaklarının dışındaki eserlerde ifade edilmemiştir.²⁶

Takiyye bağlamında ele alacağımız başka bir rivayette ise Hz. Peygamber doğduğunda dedesi Abdülmuttalib çok mutlu olmuş ve şükürünü eda etmek için torununu kucağına alarak Kâbe'ye götürmüştü. Harem'de kendisini gözleyen Kureyşlileri susturmak ve şüpheleri izale etmek niyetiyle onu putların önüne götürmek istemişti. Ancak görünmeyen bir güç onun putlara ulaşmasını engellemişti. Hatta birkaç defa teşebbüs etmiş her defasında kucağında torunu olduğu halde yere düşmüştü. İki günlük bebek olan Hz. Peygamber de “*Hak geldi, batıl zail oldu. Zaten batıl yok olmaya mahkûmdur.*” mealindeki İsra suresinin 81. ayetini okumuştur.²⁷ Olaydaki olağanüstülükler bir tarafa Abdülmuttalib'in böyle bir çaba içerisine girmesi yani kabilesindeki homurdanmaları susturmak amacıyla niyetini gizleyerek putlara dua etmesi de takiyyeyi akıllara getirmektedir. Zira Abdülmuttalib'in doğumdan hemen sonra torununu alarak Kâbe'ye getirmesi ilk siyer kaynaklarında da anlatılmaktadır. Ancak bu eserlerde Abdülmuttalib'in insanların tepkisini çekmemek için putlar önünde dua ettiğine dair bir bilgi yoktur. Sadece torununu Kâbe'ye götürüp onu veren Allah'a şükrettiği ifade edilmektedir.²⁸ Kureyş'ten gelecek tepkiyi izale etmek adına Abdülmuttalib'in böyle bir yolu seçtiği *Bihâru'l-Envâr*'daki bu rivayetten anlaşılmaktadır.

Rahip Bahira hadisesi ile ilgili haberler, tebşîrât rivayetleri arasında sayılmakta, pek çok siyer ve İslam tarihi kaynağında da geçmektedir.²⁹ Bu konuyla ilgili bir rivayette geçen konuşmadaki ifadeleri Allâme Meclisî takiyye ile açıklama yoluna gitmiştir. Bu diyalogda Rahip Bahira, Ebû Tâlib'e Hz. Muhammed'i işaret ederek: “*Sen*

²⁴ İmâdüdîn Ebi'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1417/1997), 3/299-315.

²⁵ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 78-79.

²⁶ Ebu Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî. *Tarihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Meârif, t.siz.), 3/533; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 299-315. Konuyla ilgili değerlendirme için bk. Hakyemez, *İmâmiyye Şiâsi ve Temel Kavramları*, 55.

²⁷ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 119.

²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Kahire: Tûrâsi'l-İslâm, t. siz), 160; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/83.

²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/180-182; Taberî, *Tarih*, 2/277-278.

ona inanmayacaksınız! Fakat doğacak çocuğun ona inanacak. Ona çok büyük yardımı olacak...” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Buradaki kullanılan ifadelerde Ebû Tâlib’in Hz. Peygamber’e inanmayacağı açıkça beyan edilmiştir. Ancak İmâmiyye Şiası, Ebû Tâlib’in inanan bir mümin olduğunda hemfikir olduğu için Meclisî buradaki “*Sen ona inanmayacaksınız!*” ibaresini zahiri iman ile tevil etmiştir. Ona göre Ebû Tâlib aslında Hz. Peygamber’e inanmıştır.³⁰ Ancak bunu gizleyerek takiyye yaptığı için onun hakkında inanmadığına dair haberler ortaya çıkmıştır. Bunlar onun zahirdeki durumuyla ilgilidir.³¹ Aktardığımız anekdotlar ve irhâsât/tebşîrât türündeki rivayetler, mezhebin düşünce sisteminin ve mezhebe ait kavramların tarih inşasında ne denli pay sahibi olduğunu göstermiştir.

İmâmiyye’nin belki de en ayırt edici vasıflarından biri imamları on iki ile sınırlamasıdır. Mezhebe göre on ikinci ve son imam olan Muhammed el-Kâim el-Mehdî’nin önce kısa süreli, daha sonra da kıyametin kopmasına yakın bir süreye kadar gözden kaybolması gaybet kavramı ile anlatılır.³² Bu kavram da bahsettiğimiz diğer kavramlar gibi Hz. Peygamber’in hayatını anlatan rivayetlerde kullanılmaktadır. Hz. Peygamber’in vahiy gelmeden önce Hira mağarasında geçirdiği günler gaybet kavramı ile açıklanmıştır. Gözlerden irak olduğu bu sürede yaşadıklarına şahit olan yegâne isim ise Hz. Ali’den başkası değildir.³³

2. Hâşim ve Hâşimîlik Vurgusu

İmâmiyye’ye ait irhâsât ve tebşîrât rivayetlerinde dikkat çeken hususlardan biri de Hâşim b. Abdümenâf’a ve Hâşimiliğe yapılan vurgudur. Sünnîlerin rağbet ettiği bazı kaynaklarda Hz. Peygamber’in “*Allah, İbrahim’in oğullarından İsmail’i, İsmail’in soyundan Benî Kinâne’yi, Kinâne’den Kureys’i, Kureys’ten Benî Hâşim’i ve onların arasından da beni seçti*”³⁴ buyurduğuna dair bir rivayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber bu rivayette bir bakıma soyunun nereye dayandığını ve bunun bilinirliğini anlatmaktadır.³⁵ Müslümanlar, Hz. Peygamber’e duydukları sevgi ve muhabbetten dolayı onun soyuna da ihtiramla yaklaşmışlardır. Ancak İmâmiyye için Hâşim ve Hâşimîler bunun ötesinde anlam ifade etmektedir. Bunun temelinde, mezhebin soy üstünlüğüne ve masumiyet inancına dayanan düşünce sistemi yatmaktadır. Hz. Ali ve onun soyundan gelen on bir imamın peygamberler gibi ismet sıfatını haiz ve doğuştan itibaren korundukları fikrini

³⁰ Ebû Tâlib’in dinî konumu tarihî süreçte oldukça tartışmalı bir alan olagelmıştır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bk. Halil İbrahim Bulut, *Şîh-Sünnî Polemiğinde Ebû Tâlib ve Dinî Konumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 207-243.

³¹ Meclisî, *Bihârul'-envâr*, 6 (1)/ 87.

³² Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 57.

³³ Meclisî, *Bihârul'-envâr*, 6 (1)/ 638.

³⁴ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el Haccac Müslim, *Sahihu Müslim*, (Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), “Fezâil”, 1; Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Camiu't- Tirmizî*, thk. Yusuf el-Hac Ahmed. (Şam: Mektebetü İbn Hacer, 1423/2004), “Menakıb”, 1.

³⁵ Gülgün Uyar, “Hz. Peygamber (s.av)’in Soyu ve Ailesi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 12, (2011), 25.

savunan İmâmiyye, bu isimlerin geldikleri soyu da korunmuş ve temiz kabul etmiştir.³⁶ Bu soyun kök atası olan Hâşim b. Abdümenâf'a da ayrı bir değer vermişlerdir. Zira o, Abdümenâfoğullarının dört kolundan biri olan Hâşimoğullarının atası ve İmâmiyye'nin altın silsilesinin ilk halkasıdır. Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin dedeleri Abdümttalib'in babasıdır. İmameti ve üstünlüğü etrafında şekillenen Şîî fırkalar açısından en önemli isim olan Hz. Ali safi bir Hâşimî'dir. O, ana ve baba tarafından Hâşimoğullarına mensuptur. Annesi Fâtıma bt. Esed ile babası Ebû Tâlib b. Abdümttalib amca çocuklarıdır ve Hâşim b. Abdümenâf'ın torunlarıdır. Hz. Ali, *Mahd* denilen Hâşimî anne ve babanın evliliğinden doğan ilk kişidir.³⁷ Yine ilk eşi, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in annesi ve onlardan sonra gelen bütün imamların büyük annesi, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma da bir Hâşimî'dir. Haliyle oğulları ikinci imam Hz. Hasan ve üçüncü imam Hz. Hüseyin de babalarıyla aynı hususiyeti haizdirler. Yani anne ve baba tarafından Hâşimîdirler. Bu akrabalık ilişkileri Şia'yı, Hâşim üzerinde özel olarak durmaya yöneltmiştir.

İmâmiyye Şiası'nı Hâşim ve Hâşimoğulları ailesinin üzerinde durmaya yönelten bir diğer sebep de tarihsel süreçte yaşanan olaylardır. Siyasi bir fırkadan itikadî bir mezhebe dönüşen Şia'nın oluşumunda etkili olan bu olaylarda Hâşimî ailesinin özellikle de Tâlibî kolunun yaşadıkları önemli bir yer tutmaktadır. İslam tarihinde meydana gelen ve sonuçları günümüzde bile hissedilen pek çok elim hadise, geçmişî câhiliyye devrine dayanan Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları (Emeviler) rekabetinden kaynaklanmıştır. Esasında bu rekabet Hâşim ile kardeşi Abdüşems'in oğlu Ümeyye arasında geçen üstünlük mücadelesinden doğmuştur. İki aile arasında İslamî dönemde özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonraki zamanlarda yaşanan ve bir bakıma Şia'nın varlık sebebi olan olayların etkisiyle mücadelenin başlangıcındaki isim Hâşim b. Abdümenâf da ayrı bir önem kazanmıştır.³⁸ İmâmiyye açısından Hâşim b. Abdümenâf adeta bir milattır. Çünkü Hâşim ve Abdüşems'e kadar iki ailenin de ataları aynıdır. Hz. Peygamber, Hz. Ali ve diğer imamlar Hâşim'in soyundan gelirken onlara muhalefet eden, isyan eden, eziyet eden (Şia'ya göre) Emevi ailesi/hanedanı mensupları ise kardeşi Abdüşems'in oğlu Ümeyye'nin soyundan gelmektedir.³⁹ Aslında yaşananlar bir kardeş kavgasından ibarettir. Böylece iki aile arasındaki mücadelenin başlangıcında yer alan ve İmâmiyye açısından doğruyu yanlıştan ayıran ilk isim olan Hâşim b. Abdümenâf ile imamet nazariyesindeki soya verilen önemden dolayı Hâşimoğulları, mezhep için çok değerli bir konumdadır.⁴⁰ İmâmiyye literatüründe

³⁶ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 40.

³⁷ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 71.

³⁸ Bu durumu en iyi anlatan edebi ancak tarihi değeri de olan bir eser için bk. Ebû Riyâş Ahmed b. İbrâhim el-Kaysî, *Şerhu Hâşimiyâtî'l-Kümeyt b. Zeyd el-Esedî*. thk. Dâvûd Sellûm, Nûrî Hammûdî el-Kaysî (Beirut: Mektebetü'l-Nahdeti'l-Arabiyye, 1406/1987).

³⁹ Ebû Abdullah b. Abdullah el-Mus'ab el-Zübeyrî, *Kitâbu nesebi Kureyş*, nşr. E. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Meârifî ve'n-Neşr, 1951), 14.

⁴⁰ Hz. Muhammed'in atalarının anlatıldığı çağdaş bir çalışma Hâşim'in hayatının anlatımıyla ve şu ifadelerle başlamıştır: "Hz. Peygamber'in atalarından, yüzü ay gibi parıldayan, güneş gibi aydınlatan, Abdümenâf'ın oğlu Cenâb-ı Hâşim; dedelerinin bütün liyakatinin vârisi, Hz. İbrahim Halil'in vârisi, Hanif dininin davetçisi, hidayet meşalesi, seyidlerin serçemesi, Hâşimoğullarının atası ve Hâşimî hanedanın iftiharidir." Ali Asgar Yûnisîyân, *Peygamber'in Ataları*, çev. Muhammed Mehdi Çağlayan (İstanbul: Revak Yayınevi, 2020), 5.

onun ve soyundan gelenlerin faziletleri ile ilgili çok fazla rivayetin olması bu sebeplere dayanıyor olabilir.

Bihâru'l-Envâr'daki tebşîrât ve irhâsât rivayetlerinde Hâşim'le ilgili pek çok haber bulunmaktadır. Bu haberlerde onun faziletlerine, güzel ahlakına, başından geçen olaylara ve bu olaylarda görülen harikulade durumlara yer verilmiştir. Öncelikle bazı kaynaklarda geçen Hâşim ile Abdüşems'in ikiz oldukları, birinin parmağının diğerinin alınma yapışık olarak doğduğu ve kılıçla birbirlerinden ayrıldıkları, bu esnada akan kanın ileride bu ikisinin veya soylarından gelenlerin arasında kan akacağına delalet ettiğine dair rivayet *Bihâru'l-Envâr*'da da kendisine yer bulmuştur.⁴¹

İmâmiyye kaynakları Hâşim'in doğumunda başka olağanüstü olaylara da dikkat çekmektedir. Buna göre o doğduğunda göğe doğru bir ışık yükselmiş, yerdeki ve gökteki her şey onu selamlamıştır. Ayrıca Hâşim, doğumundan sonra soyundan gelecek olan Muhammed adlı son peygamberle müjdelenmiştir. Hâşim büyüyene kadar hep korunmuştur. Babası Abdümenâf oğlu Hâşim'e, sahip olduğu nuru kadınların en temiziyile evlenerek emanet etmesini tembih etmiştir. Hâşim'in meziyetlerini öğrenen ve taşıdığı nura sahip olmak isteyen çevredeki krallar mal, mülk ve makam vaadiyle kızlarını onunla evlendirmek için haber yollamışlardır. Bunların arasında Habeşistan Necaşisi ve Rum Kayseri de vardır. Çünkü bu kralların yanlarında bulunan kâhinler Hâşim'in yüzündeki nurun son peygamberin nuru olduğunu bilmektedirler. Fakat Hâşim kendisine yapılan bu tekliflerin hepsini reddetmiştir. Kendi kabilesinden kadınlarla evlenmiş ama alnındaki nur hiçbirine intikal etmemiştir.⁴² Özet olarak verdiğimiz bu bilgilerin her biri olağanüstülükler barındırmaktadır ve Hâşim'in üstünlüğüne işaret etmektedir. İmâmiyye literatüründe Hz. Peygamber'in ataları içerisinde hakkında bu türlü anlatımların en fazla olduğu isim tespitlerimize göre Hâşim b. Abdümenâf'tır. Kanaatimizce yukarıda saydığımız sebepler bu anlatımların oluşmasında başat rol oynamıştır.

Hâşim'le ilgili olağanüstülükler bahsettiklerimizle sınırlı kalmamış ve hayatının geri kalan kısmında da devam etmiştir. Evlilik yaptığı kadınlardan çocukları olmasına rağmen hiçbirine taşıdığı son peygamberin nuru geçmeyen Hâşim, bir gece Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Allah'a bu nuru teslim edeceği çocuğu bir an önce kendisine vermesi için dua etmiştir. Bu esnada kendisine bir ağırlık çökmüş ve uykuya daldığında bir rüya görmüştür. Rüyasında Selma bt. Amr ile evlenmesi, ona yüklü mehir vermesi gerektiği bildirilmiştir. Bu kadının yeryüzünde bir denginin olmadığı ve soyundan gelecek peygamberin bu kadınla yapacağı evlilikten olacağı haberi verilmiştir. Aldığı bu işaretle yüklü bir kervanla Yesrib'e gitmek üzere yola çıkmış, Yahudilerin ve şeytanın tüm engelleme ve suikast girişimlerine rağmen oraya ulaşmış ve Selma ile evlenmeye muvaffak olmuştur. Yaptığı bu evlilikten son peygamber Hz. Muhammed'in

⁴¹ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/68; Krş. Taberî, *Tarih*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 2/252. İbrahim Sarıçam bu rivayete ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre bu rivayet sonradan yaşanan olayların daha eskiye dayandığını göstermek ve yaşananlara gizemli bir hava katmak için bazı müellifler tarafından yeterince tetkik edilmeden eserlere alınmıştır. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, 93.

⁴² Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 20.

dedesi Abdülmuttalib (Şeybe) doğmuştur. Fakat o, oğlunun doğumunu göremeyerek ticaret için gittiği Gazze’de vefat etmiştir. Yola çıkmadan önce üzerinde bulunan kutsal emanetleri ve görevleri kardeşi Muttalib’e bırakmıştır. Eşi Selma’ya da özellikle oğlunu Yahudilerden korumasını tembihlemiştir.⁴³ Pek çok ayrıntısını atlayarak verdiğimiz bu bilgilerden Hâşim’in soyundan gelecek peygamberin nurunu doğru kişiye verebilmek için çok çaba harcadığı anlaşılmaktadır. Bütün bu rivayetler Hâşim’in îmâmiyye nezdinde ne kadar değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Hz. Ali Vurgusu

Hz. Ali, İslam tarihinde ve Müslümanlar nezdinde çok önemli bir yere sahiptir. O, ilk Müslümanlardan, Hz. Peygamber’in amcasının oğlu, damadı, muâhatta kardeş olduğu kişidir. Hz. Muhammed hicret ederken emanetleri bıraktığı, onun yatağında yatan, savaşlarda kahramanlıklar gösteren ve nihayetinde Müslümanların dördüncü halifesidir. Ancak Hz. Ali, Şîa’nın diğer kolları ve îmâmiyye açısından bundan çok daha fazlasını ifade etmektedir. îmâmiyye’nin düşünce sisteminin temelleri Hz. Ali’nin vasîliği ve imâmeti üzerine bina edilmiştir.⁴⁴ Bu sebeple irhâsât ve tebşîrât gibi Hz. Peygamber’in hususiyetlerinden olan ve onun nübüvvetine delalet eden konularda bile Hz. Ali ile ilgili çok sayıda haberi ve bilgiyi görmek mümkündür. Bu alanlardaki rivayetler sadece Hz. Muhammed’in peygamberliğini ispat etmek için değil, aynı zamanda Hz. Ali’nin az önce ifade ettiğimiz konumunu pekiştirmek için gündeme getirilmektedir.

Nûr-ı Muhammedi teorisi özellikle tasavvuf ve felsefe kanalıyla İslam düşüncesine girmiş, yaratılan ilk varlığın Hz. Muhammed’in nuru olduğu, yaratılmışların bundan neşet ettiği görüşüne dayanan bir inanıştır. Hakikat-i Muhammediyye olarak da ifade edilen bu nazariye, Allah Resulü’nü takdis etmek amacıyla ortaya konmuş en özel fikirlerden biridir.⁴⁵ Ancak aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz rivayetlerde Hz. Peygamber’le birlikte Hz. Ali’nin de Nûr-ı Muhammedî’nin ayrılmaz bir parçası hatta tamamlayıcısı olduğu görülecektir. Mesela, Hz. Peygamber’in nuru her şeyden önce yaratılmış ve Hz. Âdem yaratıldıktan sonra onun sulbüne konmuştur. Bütün atalarından geçtikten sonra babası Abdullah ve amcası Ebû Tâlib arasında bölüştürülmüş, onlardan da Hz. Muhammed ve Hz. Ali doğmuştur. Bazı rivayetlerde ise Abdullah b. Abdülmuttalib ile Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib arasında paylaşılan nurun Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’nın evliliğiyle tekrar birleştiği dile getirilmiştir.⁴⁶ Bu rivayetin bir versiyonunda Hz. Peygamber’e nübüvvet ve bereketin, Hz. Ali’ye de fesahat ve kahramanlığın verildiği; diğer bir versiyonunda ise nübüvvet ve risaletin Hz. Muhammed’de, vasiyyet ve kaziyetin Hz. Ali’de olduğu

⁴³ Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 6 (1)/ 22-24.

⁴⁴ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîilği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 29.

⁴⁵ Mahmut Çınar, *Nûr-i Muhammedî İnanıcının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 15; Ignaz Goldziher, “Hadiste Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, çev. Ömer Özsoy, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1, (1997), 417.

⁴⁶ Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 6 (1)/7-8.

ifade edilmektedir.⁴⁷ Hatta Ebû Câfer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Emâlî* isimli eserinden Meclisî'nin yaptığı bir alıntıda bunlara benzeyen bir rivayetin sonundaki ibareler daha da ilginçtir. Hz. Peygamber'in dilinden aktarılan rivayette "Nübüvvet benim için, vasîlik senin içindir. Kim senin vasîliğine karşı çıkarsa benim nübüvvetime karşı çıkmış olur. Kim de benim nübüvvetime karşı durursa Allah onu cehennemde yüzünün üstüne düşürecektir." buyurulmaktadır.⁴⁸ Bu rivayetlerde imamet ve nübüvvetin aynı özden geldikleri, birbirlerinin tamamlayıcısı hatta birbirlerinin dengi oldukları anlatılmak istenmiştir. Ayrıca imametın Allah tarafından ezelde Hz. Ali için takdir edildiği fikri de bir başka dikkat çeken husustur.

Şeyh Saduk'un (ö. 381/991) *Me'âni'l-Ahbâr* adlı eserinden yapılan bir iktibas çok daha dikkat çekicidir. Rivayet altıncı imam Cafer es-Sâdık'a (ö. 148/765) dayanmaktadır. Buna göre: Hz. Muhammed ve Hz. Ali, Allah diğer varlıkları yaratmadan iki bin yıl evvel Allah'ın ellerinin arasındaki iki nurdu. Melekler bunları görünce onların ne olduğunu sordular. Allah onların kendi nurundan olduğunu, asıllarının nübüvvet, ferlerinin ise imamet olduğunu açıklamıştır. Nübüvvetin kulu ve elçisi Muhammed için, imametın ise hücceti ve velisi Ali için olduğunu, bu iki nur (ya da bu ikisi: Hz. Muhammed ve Hz. Ali) olmasaydı hiçbir şeyi yaratmayacağını meleklerle bildirmiştir.⁴⁹ Bu rivayette dikkatleri çeken nokta, Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed ile aynı mertebede görülmesi ve âlemin yaratılmasının sebebi olarak anılmasıdır. Rivayetin sonunda yer alan ifadeler bazı kaynaklarda geçen ve hadis uleması tarafından sahih olmadığı beyan edilen meşhur *levlâke hadisine*⁵⁰ benzemektedir. İki rivayet arasındaki belki de tek fark *levlâke* (sen olmasaydın) ibaresi yerine *levlâhümâ* (o ikisi olmasaydı) ibaresinin kullanılmasıdır. İktibas ettiğimiz bu rivayet, konunun başından itibaren anlatmaya çalıştığımız İmâmiyye Şiasî'nin her fırsatta bir peygamber olan Hz. Muhammed'in haiz olduğu niteliklerinin yanında Hz. Ali'ye de bir yer açma çabasının en bariz örneklerinden biridir. Bu rivayette yaratılanların var olma nedeni sadece Hz. Muhammed'in uhdesine bırakılmamış, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber'le bu noktada aynı konumda olduğu açıkça dile getirilmiştir. Bu rivayetin öncesinde ve sonrasında yer alan Nûr-ı Muhammedî ile alakalı diğer rivayetlerde Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair hususlar belirtilirken, Hz. Ali'nin payına ise vasîlik, cesaret, fesahat ve kazâ (yargılama/hukuk) gibi görev ve niteliklerin düştüğü ifade edilmiştir.⁵¹ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber, Selmân-ı Fârisî'ye Allah'ın nurunun en saf ve temiz yerinden kendisinin nurunun yaratıldığını, kendi nurundan Hz. Ali'nin, ikisinin

⁴⁷ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 9.

⁴⁸ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 9, 10.

⁴⁹ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 9.

⁵⁰ **لو لآك لو لآك ما خلقت الإفلاك** (Sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım). Hz. Peygamber'in Allah katındaki değerini ortaya koymak için söylenmiş bir kelim-i kibar veya bir beyittir. Ancak bu ifade daha sonra literatüre kutsî hadis olarak girmiştir. Sahih hadis kaynaklarında yer almamakla beraber bazı eserlerde hadis olarak geçmektedir. Aclûni esrinde bu rivayetin sahih olmadığını ancak mana olarak doğru olduğunu dile getirmiştir. Bkz. İsmail b. Muhammed. el-Aclûni, *Keşfu'l-hafâ*, (Beirut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arab, 1408/1988), 164.

⁵¹ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 9, 10.

nurundan Hz. Fâtıma'nın, üçününkinden de Hz. Hasan ve Hüseyin'in yaratıldığını bildirmiştir.⁵²

Hız. Muhammed'in beklenen peygamber olduğunu bildiren rivayetlerin pek çoğunda da Hz. Ali'ye dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda sözü dinlenen ve saygı gören bir haham, Hz. Peygamber'in babasını ortadan kaldırmak isteyen Yahudilere Allah'ın takdirinin değişmeyeceğini, gelecek peygamberin yakınları içerisinde bir yardımcısının olacağını ifade etmiştir.⁵³ Şüphesiz söz konusu rivayette ismi geçmesi de kastedilen kişi Hz. Ali'den başkası değildir. Yine meşhur Rahip Bahira olayında Bahira'nın Ebû Tâlib'e şu şekilde hitap ettiği rivayet edilmiştir. "Sen ona inanmayacaksınız! Ancak senin doğacak çocuğun ona inanacak. Ona çok büyük yardımı olacak. Onun ismi göklerde bahadır, cesur, korkusuz, saçsız bir aslan olarak geçmektedir. O, Arapların seyyidi ve reisidir. İsa peygamberin ashâbı onu kitaplardan biliyor."⁵⁴ Yukarıda takiyyenin kullanımını anlatırken ilk satırlarını iktibas ettiğimiz bu rivayet, Hz. Ali vurgusunu gösteren en güzel örneklerden biridir. Hz. Peygamber'le birlikte Hz. Ali'nin müjdelendiği hatta daha fazla övüldüğü bu ifadeler yoruma gerek kalmayacak kadar açıktır.

Hız. Muhammed'in doğumundan bahsedilen bir rivayette ise Fâtıma bt. Esed, eşi Ebû Tâlib'e Hz. Muhammed'in doğumunu müjdelediğinde, Ebû Tâlib ona, "sen de onun vezirini, vasîsini doğuracaksın" şeklinde karşılık vermiştir. Hatta bazı rivayetlerde bu doğumun kaç sene sonra olacağı bile ifade edilmiştir. Söylenen süre otuz yıla yani Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin yaş farkına tekabül etmektedir.⁵⁵ Küçük yaşlarda annesi ve dedesini kaybeden Hz. Muhammed, evleneceği zamana kadar Ebû Tâlib'in evinde yaşamıştır. Bu zaman zarfında amcası ve yengesini ondaki hususiyetleri fark etmişlerdir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in sahip olduğu olağanüstü yetenekler ve güzel ahlakı özellikle yengesinde onun gibi bir çocuğa sahip olma hissiyatı uyandırmıştır. Hatta bir gün Allah'a "Göklerin rabbi Allah'ım beni Muhammed'e kardeş olacak bir erkek çocuğu ile rızıklandır" diye dua etmiş ve o gece Ebû Tâlib'le ilişkiye girdiğinde Hz. Ali'ye hamile kalmıştır. Hz. Ali hiçbir zaman putlara yaklaşmamış ve onlara secde etmemiştir.⁵⁶

Hız. Muhammed'in anne babasının Müslüman olduklarının ispatı sadedinde yer verilen bir rivayette ise Hz. Peygamber mezarlarından kalkarak şehadet getiren ebeveyninden Hz. Ali'nin velayetini de tasdik etmelerini istemiştir. Rivayete göre Hz. Ali bu hadisede Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve olanlara tanıklık etmiştir.⁵⁷

Sonuç

⁵² Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 9.

⁵³ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 39-40.

⁵⁴ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 85.

⁵⁵ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 119.

⁵⁶ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 146.

⁵⁷ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 6 (1)/ 46.

Bu çalışmada İmâmiyye Şiası'nın önemli isimlerinden Allâme Muhammed Bâkır Meclisî'nin *Bihâru'l-Envâr* adlı eserindeki irhâsât ve tebşîrât rivayetlerini incelemeye çalıştık. Bu rivayetlerdeki mezhebî izdüşümü gözler önüne sermek istedik. İrhâsât ve tebşîrât rivayetleri, Hz. Peygamber'in peygamberliğine delil olarak gösterilen ve o peygamber olmadan önceki zaman dilimlerine ait rivayetlerdir. İrhâsât rivayetleri onun risalet öncesinde başından geçen olağanüstü olayları, sahip olduğu meziyetleri ifade ederken; tebşîrât rivayetleri ise genel olarak onun müjdelendiğini gösteren haberlerin genel adıdır. Bu bilgiler hasâis dediğimiz Hz. Muhammed'e özgü durumlardır. Ancak *Bihâru'l-Envâr* merkezli ele aldığımız rivayetlerde Hz. Muhammed'e ait bu alanda sadece onunla ilgili bilgilerin verilmediğini, onun üzerinden mezhebin kabullerine yönelik içeriklerin de bulunduğunu müşahede ettik.

Genel olarak olağanüstü olay örgüsüne dayanan ve bu nedenle ihtiyatla karşılanan irhâsât ve tebşîrât rivayetlerinde İmâmiyye'ye ait birtakım özellikleri çok sayıda başlık altında toplayarak incelemek mümkündür. Ancak biz bu çalışmada bunlar arasından en fazla öne çıkanları ve mezhebin ayırıcı vasıflarını gösteren bilgileri içeren rivayetleri, o vasıflar altında bir araya getirerek göstermeye çalıştık. Bu noktada İmâmiyye Şiası'nın en belirgin ve ayırt edici özellikleri olan imâmet doktrini, mezhebe ait kavramlar, üstün soy Hâşimîlik ve mezhebin en fazla değer verdiği isim olan Hz. Ali üzerinden bir inceleme yaptık.

İmâmiyye, imamların sayısını on iki ile sınırlandıran ve bu kabulüyle Zeydiyye ve İsmailiyye'den ayrılan Şîî fırkadır. Ele aldığımız rivayetlerde bu sayıya uygun olarak on iki sayısına vurgu yapılmıştır. Ayrıca mezhebe ait imâmet, gaybet, takiyye, vasî, veli, hüccet gibi kavramların rivayetlerde yer alması dikkat çekicidir. Hicrî üçüncü yüzyılda teşekkülünü büyük ölçüde tamamlayan mezhebin terminolojisi de haliyle bu dönemlerde oluşmuştur. Ancak bu terminoloji, oluşumundan asırlar öncesine dayanan olayların anlatımında ve yorumunda kullanılmıştır. Böylece hem mezhebin iddiaları güçlendirilmek istenmiş hem de kavramların kadim bir geçmişe sahip oldukları vurgulanmıştır.

Hâşimîlik de İmâmiyye'ye ait irhâsât ve tebşîrât rivayetlerinde öne çıkan hususlardan biridir. İmâmeti bir aileye hasreden anlayış bu ailenin geldiği soyun da muteberliği ve temizliği üzerinde durmuştur. Bu anlayışın gereği olarak ailenin kök atası olan Hâşim b. Abdümenâf'ın hayatına daha ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Rivayetlerde anlatıldığına göre onun başından geçen her bir olay adeta mucizevi özellikler barındırmaktadır. O, İlahi yönlendirmelerle hareket eden, üstün meziyetlere sahip bir kimsedir. Bunda Hâşim'in Ümeyyeoğulları'nın atası, yeğeni Ümeyye b. Abdüşems ile yaşadığı çekişmenin de bir payı vardır. İslam tarihinde bu iki kabilenin rekabetinden dolayı meydana gelen olayların Şia'nın oluşumunda etkili olduğu aşikârdır. Bu sebeple rekabette ilk adımı atan ve Ümeyye'ye galip gelen Hâşim'e özel önem verildiği görülmektedir.

Öte yandan Hz. Ali'nin Şia'nın bütün kolları açısından en önemli isim olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Zira mezhep, onun ve soyunun imameti fikri etrafında şekillenmiştir. Bunun etkisi mezhebe ait bütün referans metinlerinde görüldüğü gibi

irhâsât ve tebşîrât rivayetlerinde de kendisini göstermiştir. Hz. Ali, Nûr-ı Muhammedî'den itibaren Hz. Muhammed'e ait olan bütün hasâis ve fezâil rivayetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Onun müjdelendiği haberlerde mutlaka Hz. Ali'den de bahsedildiği ve onun da aynı şekilde müjdelendiği görülmüştür.

Sonuç olarak İmâmiyye'ye ait tebşîrât ve irhâsât rivayetlerinde mezhebin düşünce yapısını yansıtacak ifadelerin kullanıldığı, mezhebe ait terminolojiye yer verildiği ve mezhebin değer verdiği insanların üzerine vurgu yapıldığı anlaşılmıştır. Bu, rivayetlerdeki mezhebî etkinin boyutlarını göstermesi açısından önemli olduğu kadar tarihin bu etkiyle geriye dönük olarak yeniden nasıl kurgulandığını göstermesi açısından da önemlidir.

Kaynakça

- Aclûni, İsmail b. Muhammed el-. *Keşfu'l-hafâ*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arab, 1408/1988.
- Akçay, Mustafa. *Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dinî Konumu*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2021.
- Aycan, İrfan - Söylemez, Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şî't-Sünnî Polemiğinde Ebû Tâlib ve Dinî Konumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Cürçânî, Seyyid Şerif *Kitâbu't-ta'rifât*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1428/2007.
- Çınar, Mahmut. *Nûr-i Muhammedî İnanıcının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Eren, Muhammet Emin. *Hadis Tarih ve Yorum 73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Kuramer, 2018.
- Goldziher, Ignaz. "Hadiste Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar". çev. Ömer Özsoy. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 405-421.
- Hakyemez, Cemil. *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Bâbeveyh el Kummî, Şeyh Sadûk Ebû Cafer Muhammed b. Ali. *el-İ'tikâdât*. thk. İsmâ Abdusseyyid. Kum: el-Mü'temiru'l-Alemiyyi'l-Elfiyyeti's-Şeyhi'l-Müfid, 1413/1994.
- İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. Kahire: Tûrâsi'l-İslâm, t. siz
- İbn Kesîr, İmâdüdîn Ebi'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 1417/1997.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1300.
- İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-tabakâtu'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001.
- İsfahânî, Ragıp el-. *el-Müfredât*. thk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Mâriفة, 1422/2001.

- Kaysî, Ebû Riyâş Ahmed b. İbrahim el-. *Şerhu Hâşimiyâtî'l-Kümeyt b. Zeyd el-Esedî*. thk. Dâvûd Sellûm, Nûrî Hammûdî el-Kaysî. Beyrut: Mektebetü'l-Nahdeti'l-Arabiyye, 1406/1987.
- Khalidi, Tarif. *Images of The Prophet Muhammad*. New York: Doubleday, 2009.
- Korkmaz, Sıddık. *Şia'nın Oluşumu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Yakup b. İshak. *Usul-u Kâfi*. 2 Cilt. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Dâru'l-Hikem Yayınevi, 2007.
- Meclisî, Muhammed Bâkır el-. *Bihâru'l-envâr*. 25 Cilt. Kum: İhyâu'l-Kutubi'l-İslamiyye, 1430/2008.
- Meclisî, Muhammed Bâkır el-. *Bihâru'l-envâr*. 110 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1403/1983.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el Haccac. *Sahihu Müslim*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Öz, Mustafa. "Bihâri'l-Envâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/139-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Öz, Şaban. "Siyer Anlatılarında Mezhebî İzdüşüm Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 2, (2017), 65-77.
- Sachedina, Abdülaziz. "Allah'ın Velisi ve Peygamberin Vasisi: On İki İmamcı Şii İncancında Ali Bin Ebî Tâlib". *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celaledin es-. *el-Hasâisu'l-kubra*, 2 Cilt. thk. Salih Yusuf Mutevik. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-. *Tarihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. 11 Cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.siz.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-. *Camiu't-Tirmizî*. thk. Yusuf el-Hac Ahmed. Şam: Mektebetü İbn Hacer, 1423/2004.
- Uyar, Gülgün, "Hz. Peygamber (s.a.v)'in Soy ve Ailesi". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 12 (2011), 24-29.
- Üzüm, İlyas. "Hüccet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yûnisiyân, Ali Asgar. *Peygamber'in Ataları*. çev. Muhammed Mehdi Çağlayan. İstanbul: Revak Yayınevi, 2020.
- Yurdağür, Metin. "Ahbâriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Zübeyrî, Ebû Abdullah b. Abdullah el-Mus'ab el-. *Kitâbu nesebi Kureyş*. nşr. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Meâri fi ve'n-Neşr, 1951.